

Bidrag til urmageriets historie i Nyborg

Af *Jens Lampe*

De første urmagere eller »sejermagere«, som de oprindeligt kaldtes, var ansat af kongerne eller kirken, eftersom ure var så dyre, at kun institutioner som kongehuset, klostre og kirker havde midler til at anskaffe dem. Med andre ord: de første ure var offentlige.

Det er da ikke så underligt, at Valdemar den Stores nye borg, Nyborg, bygget øst for den gamle, som blev mødestedet for Danehoffet, på et relativt tidligt tidspunkt fik et »sejerværk« (dvs. urværk) med klokke. Hvor- når værket blev fremstillet og opsat vides ikke, men det omtales første gang i 1523.¹

Til sammenligning kan anføres, at Ribe domkirke fik et tårnur 1401, Hald slot i 1541, og at det ældste daterede private ur her i landet er et lille vækkeur fra 1533 og har tilhørt Christian III's dronning Dorothea. Hvad der eventuelt måtte have været af andre ure i Nyborg inden den svenske besættelse 1657-60, ved man ikke, men sikkert er det, at med svenskernes hærgen og plyndren fik Nyborg et knæk, som det tog årtier at overvinde. Hvis ikke hele Nyborg rådhusarkiv var blevet ødelagt eller bortført under svenskekrigen i 1658, ville så meget, som i dag er ukendt, have kunnet være opklaret. Men vi ved dog, at Christian II, der blev født på Nyborg slot den 1. juli 1481, var meget interesseret i ure, så det er ikke utænkeligt, at tårnuret på Nyborg slot stammer fra hans regeringstid og er blevet opsat på hans initiativ. På slottet havde de danske konger jævnligt ophold, mens lensmændene over Nyborg len, der havde militær kommando, bestyrede krongodset og opkrævede skatterne, havde deres faste bopæl i en af fløjene.

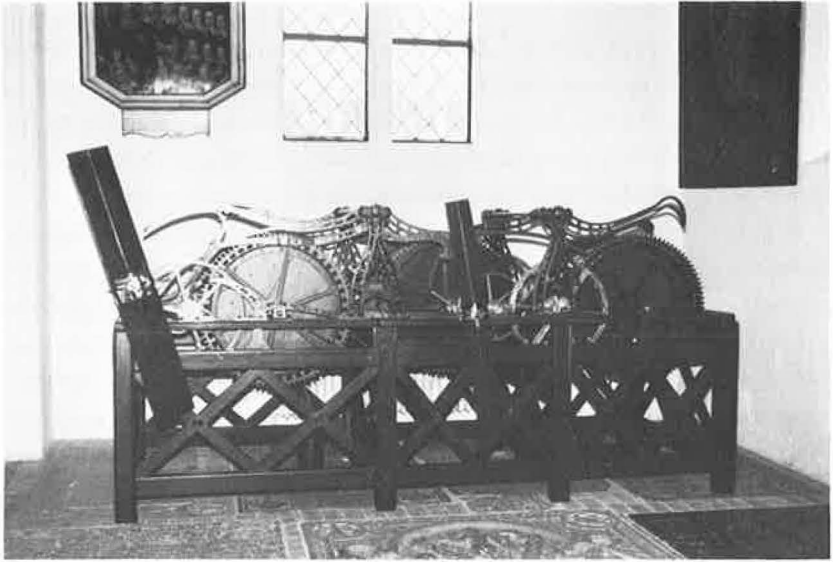
Efter grevefejden 1534 kom Christian III i besiddelse af Nyborg slot og by, og under ham og sønnen, Frederik II, blev uret på slottet tilset af den dygtige matematiker, guldsmed og sejermager *Johan Sibe* (ca. 1500-1564).² Han var flamlænder af fødsel, kgl. sejermager og guldsmed og fremstillede adskillige ure af ypperlig kvalitet, hvoraf en del stadig kan

ses på Nationalmuseet. Tårnurene blev dengang stillet efter specielt konstruerede solure, og den 19. oktober 1554 fik Johan Sibe af kongen ordre til at tage til Nyborg for at tilse og justere solskiverne på Nyborg slot og Holckenhavn. Det var antagelig i anledning heraf, at kongen den 22. januar 1555 gav ordre til, at slotsherren på Københavns slot, Peder Godske, skulle »fornøje Johan Sibe med et par øksne og en tønde smør«.

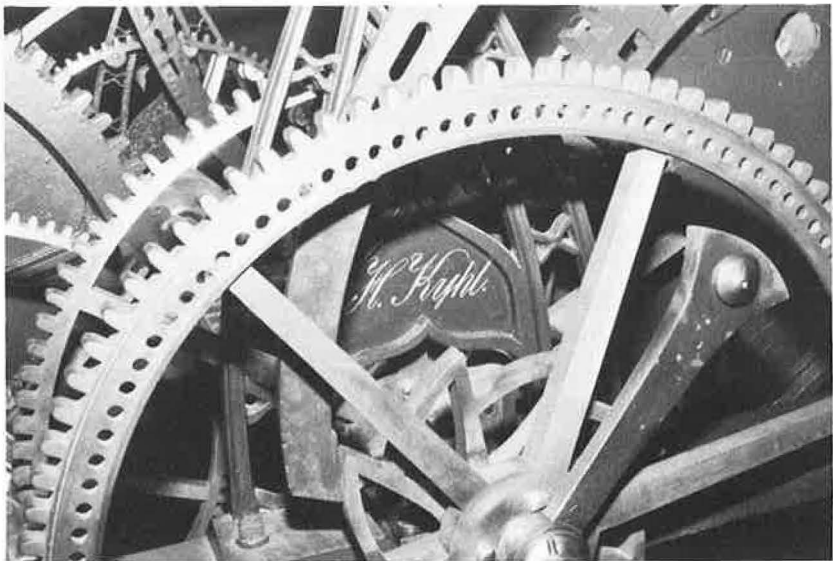
Sammen med slottets øvrige inventar blev det gamle sejerværk ødelagt af svenskerne i 1658. En anden offentlig bygning, Nyborg rådhus, som blev genopført efter den store ildebrand i september 1797, fik tårnur 1802 under frontispicen ud mod torvet, men uret måtte flyttes højere op, da rådhuset i 1862-63 blev forhøjet med en etage. Ved rådhuset boede byens to vægtere, som foruden at skulle våge over ro og orden om aftenen og natten, havde pligt til at udråbe klokkeslættet eller synge vægterversene på deres runder i byens gader. De ansattes af byens råd og bar en mørk kavaj med blanke knapper, kabuds eller kasket på hovedet, i den ene hånd en lygte og i den anden en »morgenstjerne«, dvs. en stang, hvis ene ende var forsynet med en kugle med spidse jernpigge. Vægterne i 1787 hed Jørgen Jespersen og Hans Jensen. I 1801 var det Frederik Hansen og Peder Sørensen.³

Nyborg kirke, som er viet til Vor Frue og blev indviet pinsedag 1428, fik først et tårnur i 1847.⁴ Det var oprindeligt bestilt til Viborg domkirke, men blev ikke leveret dertil på grund af pengemangel i den gamle bispeby. Uret er fremstillet af den københavnske tårnurmager Henrik Larsen Kyhl (1793-1866), som opfandt et nyt kileindgribningssystem og havde udstillet et tårnurværk på verdensudstillingen i London 1851. Nyborg-uret var et af de første, som blev udført i støbejern og antagelig det ældste bevarede danske urværk, som er disponeret »liggende«, således at det var lettere at reparere. Det havde stiftgang med bevægelig løftning, og alle viserne på de tre urskiver mod nord, vest og syd var af kobber med ægte forgyldning. Under en voldsom storm. nytårsnat 1904-05 blæste den lange viser på tårnurets nordlige skive ned og splintredes på gadens brosten.⁵ En ny viser af kobber blev lavet hos kobbersmedefirmaet Gottorp & Schröder-Hansen i samarbejde med kirkeurets tilsynsførende, urmagermester Johansen. Ved genopsættelsen den 18. februar 1905 af den lange viser indlagdes i viseren et nummer af »Nyborg Avis«. Viseren vejede 3 kg, samtlige 6 visere 25 kg, pendulet vejede knap 100 kg og de tre store lodder, som

5 Fynske Årbøger 1981

Tårnmur i Nyborg Kirke 1847-1954, udført af den københavnske tårnmurer H. Larsen Kyhl. Værket står nu i kirkens nordre tværskib.

Nyborgs nuværende kirkeur

drev uret, ca 300 kg. Lodderne gik ned mod tårnets bund, og det tog omtrent 20 min. at trække dem op med håndspillet. Nyborg kirkeur var i sin tid Danmarks næststørste tårnur. Større var kun det i Thisted kirke. Det blev hovedrepareret i 1909 og holdt til 1954. Først blev uret gemt af vejen i kirkens tårnrum, men på arkitekt Marinus Andersens foranledning blev det gjort i stand og udstillet i kirkens nordre tværskib.

Det nuværende kirkeur er konstrueret og opsat af smede- og ingeniørfirmaet Jermin Larsen & Søn i Odense og drives af elektricitet, ligesom der er installeret automatisk ringning. I 1957 fik Nyborg kirke som gave fra vinfirmaet C. F. Schalburg et klokkespil i tårnet med 13 klokker. Det indviedes af biskop Hans Øllgaard den 13. september 1957.⁶ Hver tredje time i dagens løb spiller klokkespillet en melodi, men automatikken kan kobles fra, så at klokkespillet kan betjenes manuelt ved klaviatur.

Indtil 1869 var Nyborg en fæstnings- og garnisonsby, hvorfor byens porte hver aften lukkedes kl. 10 (22), men et kvarter før varslede kirkens klokker lukningen, så folk kunne nå at komme ud og ind, inden portene lukkedes. Garnisonen ophævedes dog først i 1913.⁷

På Christian IV's tid, i året 1624, kom en forordning, der blev det før-

ste skridt til indførelsen af et ordnet postvæsen herhjemme. I forordningen stod der, at der én gang om ugen skulle køre en postvogn fra København over Sjælland og Fyn til Jylland og videre til Hamburg. Senere fik man også posttryttere, der havde en brevsæk spændt fast på sadlen. Det første officielle udtryk herhjemme for urenes betydning i det daglige liv turde være Christian V's reskript af 24. oktober 1696 til magistraten i de byer, posten tog igennem, heriblandt Nyborg: »Såsom det fornemmes, at sejerværkerne udi en del af købstæderne i Danmark, hvor den ridende post passerer, går meget ulige og urigtige, hvilket skal komme af klokkerens (dvs. klokkestillernes) efterladdenhed, såvel som af deres udygtighed, hvorved posten i sine timer ikke lidet skal forvirres«, så pålægges det rette vedkommende straks at lade sejerværkerne reparere og have flittig indsende med dem, »at de altid herefter udi rigtig gang vorder holden«. ⁸

Det, der forårsagede miséren, var naturligvis den kendsgerning, at man i alle byer dengang stillede offentlige ure efter et solur (sand soltid), hvis solen ellers var på himlen. Da vi nu ved, at det er middag, når solen står højest på himlen og at jorden drejer sig rundt om sin egen akse én gang i løbet af et døgn fra vest til øst, kan vi let forstå, at det ikke kan være middag på samme tid overalt. Men tilmed var urene ret unøjagtige, inden den hollandske fysiker og astronom Chr. Huyghens i 1656 konstruerede det første pendulur og gav urmageren Salomon Coster i Amsterdam patentrettigheden. Udnyttelsen af opfindelsen slog dog først igennem omkring 1690 og i Danmark lidt senere. Først i 1880 fik vi indført københavnsk middelsoltid i Danmark og i 1894 mellemeuropæisk zonetid.

De offentlige ure var stort set tilstrækkelige til at dække borgernes behov for at kende tiden på døgnet til henimod midten af 1700-årene. Først da begyndte ure så småt at vinde indpas i borger- og bondehjem. Dermed blev der et stigende behov for urmagere. De skulle som alle håndværkere, der søgte borgerskab, dokumentere deres faglige kvalifikationer for magistraten og aflægge borgereden. Ved optagelsen i smedelavet, hvor urmagerne oprindeligt hørte hjemme, måtte der først udføres et mesterstykke, og ved selve optagelsen skulle den nye mester give et gilde, der kostede mange penge. En mesters søn eller en urmager, der giftede sig med en mesters enke eller datter, slap dog altid lettere og billigere ind i lavet end andre, der anmodede om optagelse. Der kunne også ses igennem fingrene med, at en kommende mester opholdt sig en kortere tid i en købstad for at

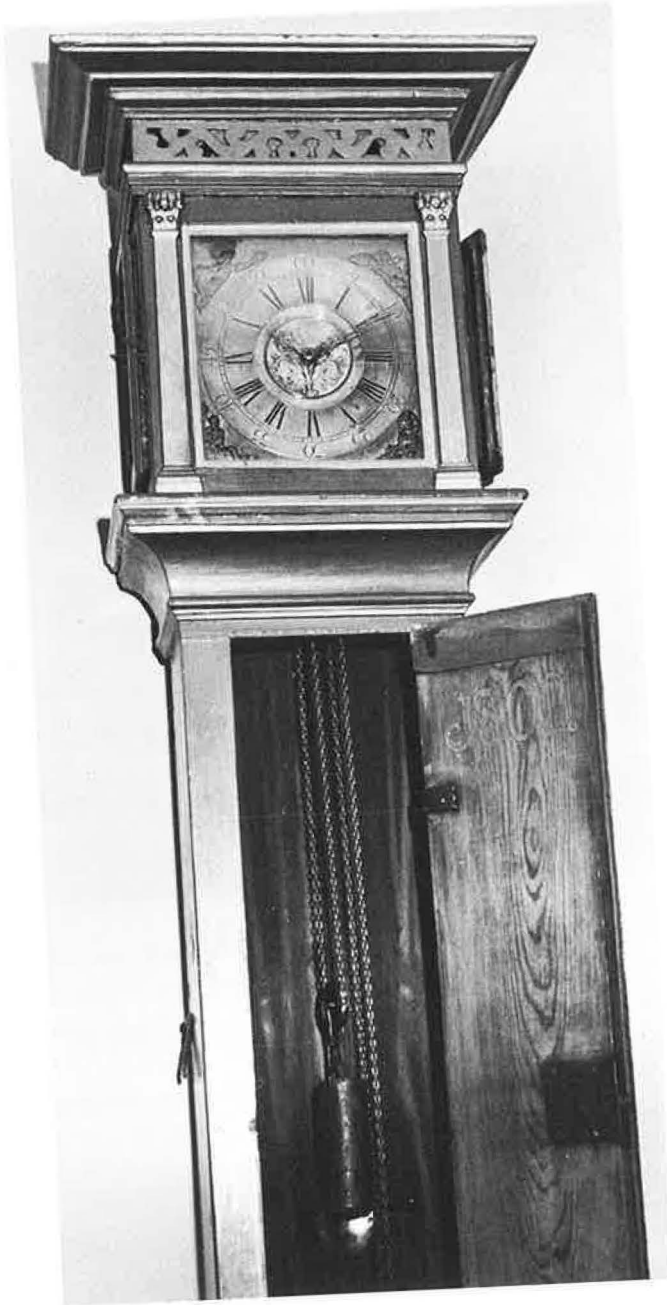
Lygteur af
Joseph Moses Levy,
der fik borgerskab
som urmager i
Nyborg 1795.
(Urmuseet i Århus).

gøre sine erfaringer med hensyn til udkommet, inden han søgte borgerskab. Som det vil ses af efterfølgende navneliste over urmagere i Nyborg op til ca. 1900, var de første mestre overvejende tilflyttere, men efter 1800 gør mestre fra byen og omegnen sig også gældende.

Forkortelser: s.a. = søn af, g.m. = gift med, bsk. = borgerskab, f = født. I øvrigt er brugt alm. forkortelser.

Knudsen, Poul f., begravet 15.3.1714 i Nyborg. Urm. i Nyborg.

Ditzel, Frantz Eriksen, f. 1729, død 16.9.1785 i Nyborg, g. l.g. i Fåborg 26.4.1759 m. Anne Margrethe Frederiksdatter, g.2.g. i Nyborg 8.8.1766 m. Margrethe Cathrine Enoksdatter. Bsk. i Nyborg 20.6.1759.

Standur af Frederik
Chr. Kaadmann,
der fik borgerskab
som urmager
i Nyborg 1815.

Fischer, Peder, døbt 6.8.1756 i Kerteminde, død 12.2.1816 i Nyborg, s.a. organist og urm. Niels Pedersen Fischer og Hedewig Sørensdatte, g. i Assens 7.11.1781 m. Gjertrud Catharina Hendrichsdatter Stub. Urm. i Assens 1781-85, Bsk. som organist og urm. i Nyborg 23.9.1785.

Levy, Joseph Moses, f. 1747 i Fredericia, g.m. Leene Bent. Lært hos Jep Laursen Bønnelycke, Fredericia. Bsk. som urm. i Fredericia 1769, bev. som frimester i København 1785, bev. som frimester i Ålborg 1786, frimester i Randers 1790, bsk. som urm. i Nyborg 1795. - Et taffelur med sign. Moses Joseph m. hagegangspendul og kasse af mahogni, højde 43 cm findes på Det danske Urmuseum i Den gamle By, Århus. Taffelur sign. Moses Joseph i privat eje i Randers.

Schmidt, Ferdinand Wilhelm, f. i Stettin. Bsk. i Nyborg 10.10.1803. Ses ikke boende i Nyborg ved folketællingen i 1834.

Fraun, Hindrich, f. 1780 på Før, Slesvig, død 22.3. 1839 i Haderslev, s.a. købmand Jacob Fraun og Anna Kruse, g.m. Anna Rasmussen fra Særsløv. Bsk. som urm. i Nyborg 10.6.1805, opsagt 10.4.1812, bsk. i Bogense s.å., bsk. i Haderslev 4.3.1813.

Runchel, Peter Christian, f. 21.7.1783 i Vor Frue sogn, København, s.a. fuldmægtig Jens Christian Runchel og Kirstine Hansen, g. i Ålborg 19.6. 1810 m. Elisabeth Margrethe Petersen fra Flensborg, g.2.g. i Sorø 17.4. 1825 m. Anne Margrethe Lassen, Sorø. Bsk. som urm. i Nyborg 30.11. 1807, opsagt 14.10.1809, bsk. i Ålborg 1810, udenbys mester af »Kjøbenhavns Uhrmagerlaug« 1811, mester i København 1811-16, i Randers 1817-24. Urm. i Sorø -1825-.

Pedersen, Henning, f. 28.6.1783 i Nyborg, død 13.10.1859 s.st., s.a. skibsmand Peder Henningsen og Sidsel Hansdatter, g.m. Elisabeth Mundtlev. Bsk. som urm. i Nyborg 21.6.1813.

Kaadmann, Frederik Christian, f. 18.12.1768 i Viby på Als, s.a. urm. Jørgen Kaadmann og hustru. Lært faget i Sønderborg. Bsk. som urm. i Nyborg 3.7.1815.

Mørk, Lorentz, f. 31.7.1796 i Kristiansand, Norge, død 8.1.1876 i Kerteminde, begr. i Nyborg, s.a. urm. Johannes Lorentzen Mørk og Susanne

Christiane Hammer, g.m. Anne Sophie Frederikke From. Bsk. som urm. på Torvet i Nyborg 5.2.1820. Hans søn, Henrik, blev urm. i Nykøbing F.

Fischer, Niels, f. 16.10.1801 i Fraugde, død 10.6.1879 i Kerteminde, s.a. degn, organist og urm. Søren Fischer og Anna Maria Christensdatter, g. i Svendborg 18.9.1824 m. Gjertrud Sophie Møller Groth. Bsk. som urm. i Nyborg 21.2.1821. Bsk. i Kerteminde 1855. - Et standur med Niels Fischers sign. i privat eje i Søndersø. Et døgnværk sign. Niels Fischer i privat eje i Ullerslev.

Mathiesen, Lars, f. 3.3.1810 i Aunslev, s.a. Mathis Hendriksen og Gjertrud Larsdatter, g. i Nyborg 15.6.1838 m. Ane Kristine Kurtz. Bsk. som urm. i Nyborg 27.12.1838. Bsk. i Korsør 1851.

Petersen, Andreas Peter, f. 14.11.1807 i Nyborg, død 22.12.1870 i Nyborg, s.a. musiker Henning Petersen og Else Mundtlev, g. i Nyborg 22.11.1835 m. Caroline Ørsted. Bsk. som urm. i Nørregade, Nyborg 28.11.1836. Sønnen, Harald Hirschfeldt Petersen, faldt som sekondløjtnant ved Møllestedgård i Ulkebøl sogn på Als ved 5. regiment den 29.6.1864, da preusserne indtog Als.

Pingel, Johan Christian, f. 7.1.1827 i Oreby ved Saksøbing, død i Montreal, Canada, g. i Nyborg 24.4.1855 m. Caroline Beck. Bsk. som urm. i Nyborg 17.8.1852.

Maaløe, Rasmus Jørgen, f. 22.3.1829 i Nyborg, død 22.12.1879 s.st., s.a. styrmand Rasmus Maaløe og Ane Marie Jørgensen, g.m. Charlotte Amalie Wimmer. Bsk. som urm. i Nyborg 2.6.1854.

Petersen, Julius Diderik, f. 29.3.1836 i Herringe, død 10.12.1930 i Nyborg, s.a. lærer Hans Henrik Petersen og Margrethe Kongstad, g. i Nyborg 27.7.1888 m. Johanne Petersen. Lærling 1850, svend 1855, etabl. som urm. og instrumentmager i Nyborg 11.1.1864, bsk. som guldsmed 5.12.1895. Formand for Borger- og Håndværkerforeningen 1898-1910, kasserer i Teknisk skole, formand for Borger- og Håndværkerforeningens stiftelse, foreningsbygningen og hjælpefonden.

Petersen, Peter Henrik Emil, f. 12.2.1836 i Nyborg, død 18.6.1881 s.st., s.a. urm. Andreas Peter Petersen og Caroline Cecilie Ørsted. Bsk. som urm. i Nyborg 11.5.1869.

Kruse, Johannes, f. 17.3.1839 på Fur, død 8.10.1921 i Nyborg, s.a. landskabsmaler Rasmus Henrik Kruse og Elisabeth Amptrup, g. i Nyborg 21.11.1879 m. Olivia Beck. Kruse deltog som soldat i krigen 1864. Etabl. som urm. i Nyborg 5.5.1869. Bevilling til detailhandel 17.6.1898. Solgte forretn. til Aage Heinrich Martens i 1915. Firmaet omdannet til J. Kruse & Bech, som solgte cykler. Aage Martens (1888-1958) optog i 1944 sin søn, Paul Martens (f. 1918) som medindehaver.

Johansen, Niels, f. 31.8.1840 i Slagelse, g. i Nyborg 22.8.1878. m. Lovise Arentzen. Lært hos urm. Lissner i Sorø. Etabl. som urm. i Mellemgade, Nyborg 20.10.1869. Passede Nyborg kirkeur fra 1.10.1871.

Sørensen, R., etabl. som urm. i Nyborg 3.2.1880.

Thygesen, Johannes Clarolf, etabl. som urm. i Nyborg 9.9.1887.

Isager, Mourits Svend Mortensen, f. 14.8.1863 i Horsens, død 24.10. 1923 i Nyborg, s.a. arbejdsmand Morten Mouritsen Isager og Mette Sørensen, g. 19.5.1891 m. Martha Marie Sørensen. Lært hos sin onkel, urm. R. Sørensen, Nyborg. Isager overtog sin mesters forretn. 1891, men solgte den 1918 til P.Chr. Rasmussen (1870-1932), der fik bsk. som ur- og instrumentmager 17.6.1893 og som guldsmed 18.11.1898.

Sørensen, Anton Martin, f. 17.5.1866 i Åle, Vestjyll., s.a. aftægtsmand Søren Sørensen og Karen Marie Nielsdatter, g. i Nyborg 2.1.1892 m. Dagmar Hansen. Urm. i Nyborg 1892.

Jensen, Jens, f. 3.7.1871 i Farsø, s.a. gdm. Laust Christian Jensen og Ane Jespersdatter, g. i Nyborg 26.12.1896 m. Poulina Poulsen. Bsk. som urm., instrumentmager og bandagist i Nyborg 16.11.1897.

Rasmussen, Peder Christian, f. 25.4.1870 i Heden v. Ringe, død 11.10. 1932 i Nyborg, s.a. træskomand Rasmus Hansen og Sidsel Hansdatter, g. 19.3.1905 m. Camilla Andersen. Lært i Odense. Etabl. i Odense 1898. Flyttede til Kongegade 33 i Nyborg 1918. Arbejdede som svend i udlandet og deltog i verdensudstillingen i Bruxelles 1897.

Kilder og henvisninger

Utrykte: Kirkebøger, folketællinger og borgerskabsprotokoller m.m. på landsarkivet i Odense.

Trykte:

1. Danske middelalderlige regnskaber i »Danske Magazin«, 4. rk. II, s. 4.
2. Danske Samlinger, III, s. 77. - Kancelliets Brevbøger de nævnte år. - H.C. Bering Liisberg: Urmagere og Ure i Danmark, Kbhvn. 1908, s. 131. (I det følgende forkortet til Bering Liisberg).
3. Folketællinger for Nyborg 1787 og 1801.
4. T. Løgstrup: Nyborg Kirke, Nyborg, 1923, s. 23. Bering Liisberg s. 185-86.
5. Nyborg Avis 2.1.1905 og 19.2.1905.
6. Nyborg Avis 14.9.1957.
7. Johannes Høirup: Nyborg. Danchoffernes By, Nyborg 1950, s. 66.
8. Bering Liisberg, s. 185-86.